

Az új magyar történeti szintézis előmunkálatai

SIKLÓS ANDRÁS

A Monarchia felbomlása és a magyarországi kormányzati válság 1918 októberében*

A Monarchia felbomlása

A fegyverszünet aláírásával a Monarchia diplomáciája célját látszólag elérte. E „siker” azonban a Habsburgok sorsán, birodalmuk végzetének beteljesedésén már semmit sem változtatott. Az Osztrák-Magyar Monarchia a fegyverszünet megkötésekor gyakorlatilag már nem létezett! Az Ausztriában formailag még fennálló császári kormány hatalma és befolyása megszűnt; a Monarchia területén új, a központi hatalommal gyökeresen szakító, önálló államok körvonalai bontakoztak ki.

Lengyelországban, miután a wilsoni pontok elfogadása a független és egységes lengyel állam elismerésével volt egyértelmű, a varsói régens-tanács október 7-én kiáltványt tett közzé, melyben e körülményre hivatkozva, egy a lengyel területek egészére kiterjedő, önálló lengyel állam megalakulását jelentette be. A kiáltvány egyben választójogi törvényt kidolgozását és alkotmányozó nemzetgyűlés egybehívását ígerte.

Bár a központi hatalmak által életre hívott régens-tanács fellépése taktikai jellegű volt — részben a párizsi lengyel Nemzeti Tanács kormányra alakulásának megelőzésére, részben az országon belüli forradalmi hangulat, az ellenzéki erők várható fellépésének leszerelésére irányult — mégis, ennek ellenére is jól tükrözte a lengyel-lakta területeken kialakult helyzetet.

A kiáltvány kiadása a megszálló hatalmakkal való előzetes megbeszélés nélkül történt. E körülmény arról tanúskodott, hogy október elején a német és osztrák-magyar megszálló hatalom súlya és befolyása az egykori Orosz-Lengyelországban már másodlagos tényezővé vált.

A Reichsrat lengyel képviselői a varsói kiáltványt helyesléssel fogadták és október 15-én kiadott nyilatkozatukban, bejelentve a független és egységes lengyel állam megalakulását, már nyíltan nem a Monarchia, hanem az új lengyel állam polgáraiként léptek fel.

Október 27-én Krakkóban Felszámoló (likvidáló) Bizottság alakult, mely magának követelte a *Galicia* feletti államhatalmat. Miután a Monarchia hadereje ekkor már atomjaira hullott, nemcsak a kiürítés alatt álló orosz-lengyel területeken, hanem Galíciában is, ahol az új helyzethez a helyi közigazgatás is készségesen alkalmazkodott, semmi sem állt útjában annak, hogy a szociáldemokrata Daszynski vezetése alatt álló koalíciós jellegű Krakkói Bizottság e törekvéséténylegesen is megvalósítsa.

Október utolsó napjaiban a felszabaduló lengyel területeken az alapvető kérdés már nem az volt, hogy fennmaradjon-e és ha igen, milyen formában, vala

* Részlet a Magyarország története 8. kötetének kéziratából, melynek előző részében a szerző a fegyverszünet aláírása előtti helyzetet illetve a fegyverszünet létrejöttét rajzolja meg.

milyen kapcsolat a Monarchiával, hanem kizárólagosan csak az, hogy az új, egységes Lengyelországban a különböző politikai irányzatok közül melyiknek sikerül végül is felülkerekedni. Meg tudják-e tartani a lengyel földbirtokosok és tőkésék gazdasági és politikai hatalmukat a munkások és parasztok mind erősebbé váló forradalmi törekvéseivel szemben.

Galíciában nehezítette és bonyolultta tette a helyzetet a Galícia keleti részén élő *ukránok* kérdése. Lembergben október 18-án ukrán Nemzeti Tanács alakult, mely a Monarchia ukránok lakta területeiből (Galícia keleti része, Kárpát-Ukrajna, Bukovina északi része) önálló ukrán államot próbált kialakítani. Miután a császári kormány a lengyel és ukrán nacionalisták viszályában, az ukrán képviselők ismételt sürgetése ellenére sem mert állást foglalni, ukrán csapatok november 1-én megszállták Lemberget, és Stanislau székhellyel, Petrushevyc volt reichsratbeli képviselő vezetésével ukrán kormányt koztak létre.

Az ukránok követelése *Bukovinában*, a Bukovina déli részén élő románok, illetve az ezek nevében fellépő Román Nemzeti Tanács elgondolásaiba ütköztek. A Csernovitzba október 27-ére összehívott román nemzetgyűlés (tagjai: birodalmi és tartományi képviselők, román városok és községek polgármesterei, előljárói, közeleti személyiségek) Bukovina területi sérthetetlenségét hangoztatta, és állást foglalt amellett, hogy Bukovina és a románok által lakott területek független nemzeti állammá egyesüljenek. Az Ukrán és Román Nemzeti Tanács viszályát november 11-én a román királyi csapatok Bukovinába való bevonulása döntötte el.

Csehországban a végkifejlés az október 14-i tömegtüntetéssel vette kezdetét. A tüntetést eredetileg a cseh pártok képviselőiből polgári vezetés alatt alakult Cseh Nemzeti Bizottság hirdette meg, azzal a céllal, hogy tiltakozzék a szén és élelmiszerek Csehországból való kiszállítására ellen. A tüntetés tervét magáévá tette a Cseh Szocialista Tanács is. A Szocialista Tanács, mely röviddel azelőtt, szeptember 6-án jött létre a két szocialista párt, a Szociáldemokrata Párt és a Nemzeti Szocialista Párt közös szervezeteként, a tüntetésnek új irányt adva szociális követelésekkel és a köztársaság kikiáltásának jelszavával lépett fel. Célkitűzéseinek támogatására a német munkásokat is felhívta. Október 14-én Csehországban mindenütt leállt a munka. A városokban hatalmas tömegek vonultak fel, a munkások vörös zászlók alatt! A döntő helyen azonban — Prágában — bár a munkabeszüntetés itt is általános volt — a katonai túlerővel szemben (a Helytartótanács és a katonai parancsnokság jó előre értesülve a készülő megmozdulásról Prágában jelentős karhatalmat vont össze) nem tudott kibontakozni.

A siker elmaradása nemcsak a Monarchia tervszerűen felvonuló haderejének (nagy részt német, magyar és román nemzetiségű alakulatainak) megjelenésében rejlett. A tüntetéssel, melyre a munkások fellépése nyomta rá a maga bélyegét, szembefordultak — vezető szerepüket féltve — a polgári pártok is. (A polgári pártok bíralták a Szocialista Tanács önálló eljárását, a követeléseknek az összeütközés veszélyét felidéző radikalizmusát, a sovinizmus elleni állásfoglalást, mely a német munkásokhoz forduló felhívásban is kifejezésre jutott.)

A forradalmi szárny elgondolásaival a Szocialista Tanács megalkuvó nacionalista beállítottságú vezetői sem értettek egyet. Október 14-ét követően meghátráltak, engedve a többirányú nyomásnak, magukévá tették az önálló fellépést elítélő polgári álláspontot.

A tömegmozgalom vezetése ilyen körülmények között október második felében egyértelműen a Nemzeti Bizottság, a burzsoázia kezébe került, mely az október 14-i megmozdulás látszólagos sikertelenségét ügyesen, helyzetének meg-

erősítésére használta fel. A cseh burzsoázia félve a Monarchia még meglevő fegyveres erejétől, és méginkább félve a tömegek forradalmi, a magántulajdont, a fennálló rendet veszélyeztető törekvéseitől, radikális nemzeti követeléseket hangoztatott, de egyben kész volt tárgyalni a császárral, a bécsi kormánnyal és annak helyi képviselőivel. Kész volt együttműködni az osztrák szervekkel, hogy az önálló csehszlovák állam békés úton, a rend teljes megóvása mellett jöjjön létre és a hatalom az átalakulás eredményeként ne a munkásosztály, hanem a burzsoázia kezébe kerüljön.

Október 24-én a Nemzeti Bizottság több tagja a monarchista beállítottságú Kramář vezetésével, az osztrák hatóságok engedélyével és támogatásával, Genfbe utazott, hogy az időközben (október 14-én) megalakult és a franciák által már elismert cseh emigrációs kormánnyal (elnöke: Masaryk, külügyminisztere: Beneš, hadügyminisztere: Štefanik) tárgyalásokat kezdjen a további teendőkre nézve.

Miközben Bécsben és Genfben a tárgyalások javában folytak, Prágában október 28-án hatalmas méretű tömegmegmozdulás robbant ki. A tüntetés közvetlen kiváltó oka Andrassy Wilsonhoz intézett válaszjegyzékének nyilvánosságra kerülése volt. A Nemzeti Tanács Prágában maradt vezetői, a „rend” megóvása érdekében, azonnal a tudtuk és akaratok nélkül kibontakozó megmozdulás élére álltak. Megjelentek a Helytartótanács épületében és a Bécsben tartózkodó helytartó megriadt, tanácstalan helyettesétől a közigazgatás átadását követelték. A városparancsnok csapatokat vezényelt az utcára, de a Monarchián belüli bonyolult és zavaros helyzetre való tekintettel, attól tartva, hogy a katonaság és a lakosság összeütközése kiszámíthatatlan és nem kívánatos következményekkel járhat, rövidesen azok visszarendelése mellett döntött.

A bécsi Hadügyminisztérium október 28-án a katonai parancsnokságoknak a Monarchia egész területén engedélyt adott arra, hogy szükség esetén a nemzeti tanácsokkal a kapcsolatot felvegyék, a „nyugalom és a rend” megóvása, valamint a hadsereg ellátásának biztosítása céljából. A prágai katonai parancsnokság e távirati úton kapott engedélytől bátorítva október 28-án az esti órákban tárgyalni kezdett a Nemzeti Tanáccsal. A tárgyalások eredményeként megegyezés jött létre. E megegyezés a rend helyreállítása érdekében a Nemzeti Tanács és a katonai parancsnokság együttműködését írta elő, szankcionálta, hogy a Helytartótanács helyét a Nemzeti Tanács veszi át, és lehetővé tette, hogy a cseh nemzetiségű katonák a Nemzeti Tanács felállítás alatt álló fegyveres erőihez, a Sokol alakulatokhoz csatlakozzanak. A katonai parancsnokság később egy hadianyagraktár átadását is engedélyezte. Miután Bécsben az eseményekről tudomást szerezve, az engedményeket túlzottnak ítélték (a minisztertanács október 29-i ülésén a Hadügyminisztérium előző napi táviratát hevesen bírálták) a katonai parancsnokság október 30-án kísérletet tett a korábbi engedmények egy részének visszavonására. Erre azonban már nem volt ereje. A parancsnokság védelmében harcra szállni október 30-án a magyar és német nemzetiségű katonák sem voltak hajlandók; a parancsot megtagadták, fegyvereiket átadták, azonnali hazaszállításukat követelték. Csehországban az október 28-i és az azt követő eseményekkel a hatalom ténylegesen és végérvényesen a Nemzeti Tanács kezébe ment át. A független csehszlovák állam megalakulását a Nemzeti Tanács 28-án kiadott „első törvénye” jelentette be. E törvény egyben hangsúlyozta, hogy „valamennyi tartományi és birodalmi törvény és rendelet egyelőre érvényben marad”, a hatóságok hivatali munkájukat „az addigi törvények és rendeletek értelmében folytatják”. Az új állam „első törvénye” az államformát illetően sem foglalt állást, a döntést e kérdésben a nemzetgyűlésnek és a párizsi Nemzeti Tanácsnak tartotta fenn. A tör-

vény aláírói között szerepelt Vavro Šrobár, a szlovák nemzeti párt kiküldötte is. A Nemzeti Bizottság Šrobár bevonásával is hangsúlyozni kívánta, hogy az október 28-i törvénnyel nem a cseh, hanem a csehszlovák állam megalakítását jelenti be.

A Monarchia *délszláv területeinek* küldöttei a Szlovének, Horvátok és Szerbek Nemzeti Tanácsát október 6-án alakították meg Zágrábban. Alapvető közös program: „valamennyi szlovén, horvát és szerb egyesítése a szlovének, horvátok és szerbek demokratikus elveken berendezett nemzeti, szabad és független államában”.

A Nemzeti Tanács erejét — a Nemzeti Tanácshoz október 8-án a horvát-szerb koalíció is csatlakozott — és a központi hatalom gyengeségét mutatta, hogy ez utóbbi már képtelen volt a délszláv célkitűzésekkel rokonszenvező Mihalovich horvát bán leváltását keresztül vinni. A horvát képviselők a magyar országgyűlés októberi ülészakán már nem jelentek meg, és a Nemzeti Tanács a császári manifesztumot elutasító kiáltványában, egyben minden magyar részről jövő javaslattal szemben is eleve elzárkózott.

Október második felében a Monarchia délszláv területein elemi erejű, egyre messzebb gyűrűző tömegmozgalom volt kibontakozóban. A vasutakat és az utakat szökött felfegyverzett katonák ellenőrizték, a munkások sztrájkoltak, a városokban egymást érték a tüntetések. Fiumében október 23-án az ott állomásozó horvát ezred fellázadt, lefegyverezte a rendőrséget, és a várost hatalmába vette. Katonai felkelés kezdődött Pozsegán és Varasdón is. A fiumei lázadás áterjedt Ogulinra, a pozsegai Szlavonia egészére.

A szervezetileg gyenge, franciókra bomló szociáldemokrata párt, akárcsak Csehországban, a délszláv területeken sem tudott a tömegmozgalom élére állni. A jobbszárny a vezetést eleve átengedte a polgári pártoknak. E pártok nacionalista szólamokat hangoztatva, reformokat ígérve próbáltak úrrá lenni a földfoglaló, köztársaságot követelő forradalmi megmozdulásokon. Ugyanakkor az „anarchia” megfékezésére és a vagyonbiztonság helyreállítása érdekében együttműködtek a régi rend katonai és polgári szerveivel. Az együttműködés kölcsönös voltát mutatja, hogy amikor a zágrábi Nemzeti Tanács október 27-én a katonai parancsnokságtól fegyverek átadását kérte a rend fenntartásához, a parancsnokság e kérésnek azonnal eleget tett és a fegyvereket a polgárőrség létrehozása céljából minden további nélkül kiszolgáltatta. Hasonló együttműködés alakult ki Polában is, ahol a flotta parancsnoksága a legénység felkelésének leszerelésére a nemzeti tanácsok kiküldötteit és a szociáldemokrata pártok bizalmi embereit hívta segítségül, és végső mozzanatként az egész flottát a Délszláv Tanácsnak adta át.

Horvátország, Szlavónia és Dalmácia független állammá alakulását és csatlakozását a szlovének, horvátok és szerbek közös államához a zágrábi horvát országgyűlés, a szábor, ünnepélyes külsőségek között október 29-én jelentette be. A szábor egyidejű határozata értelmében a kormányhatalom Horvátországban a Nemzeti Tanács kezébe ment át. A katonai parancsnokok a hatalom átvételét készségesen vették tudomásul és azonnali napiparancsban jelentették be; az egész katonaság az új nemzeti kormány rendelkezésére áll. Hasonlóan és hasonló gyorsasággal jártak el a polgári közigazgatás vezetői is.

Ljubljánában a szlovén Nemzeti Tanács október 31-én, a boszniai Nemzeti Tanács Szarajevóban november 1-én vette át a hatalmat, a zágrábi eseményekhez hasonlóan minden ellenállás nélkül.

A Reichsrat német képviselői, akik a nemzetiségi képviselők távozásával mindinkább magukra maradtak, október 21-én tanácskozássra ültek össze Bécs-

ben, az alsó-ausztriai tartománygyűlés székházában. Miután a legfőbb teendőket illetően a német szociáldemokrata párt, a keresztényszocialis párt és a „nemzeti” irányzat pártjai között már korábban megegyezés jött létre, a tanácskozás egyhangú határozatot hozott az önálló „német-osztrák állam” létrehozásáról. A tanácskozás önmagát ideiglenes nemzetgyűlésnek nyilvánította és magának követelte az államhatalmat mindaddig, míg az újonnan kidolgozandó választójog alapján az alkotmányozó nemzetgyűlés meg nem alakul. Az ideiglenes nemzetgyűlés a létrehozandó német-osztrák állam szerves részének tekintette Csehország, Morvaország és Szilézia németek lakta részeit is. E követelés jegyében az említett területeken október utolsó napjaiban, Cseh- és Morvaország, Szudétaföld, Znaimi körzet, Csehherdő körzete elnevezéssel önálló tartományok alakultak. Miután a prágai Nemzeti Tanács Cseh- és Morvaország vonatkozásában a történelmi határok tiszteletben tartásának álláspontján állt, a bécsi ideiglenes nemzetgyűlés kísérlete, hogy hatalmát e területekre is kiterjessze, heves ellenállásba ütközött. A német lakosságú és vegyes lakosságú területek közötti vita, amelynek során a nacionalista szenvedélyek kölcsönösen magasra csaptak, csak 1918 végén—1919 elején dőlt el véglegesen, az antant közbelépését követően, a csehszlovák kormány javára. (Cseh részről később elismerték, hogy az átmeneti német-osztrák uralom e területeken tulajdonképpen hasznos volt, mert biztosította a „rendet”, megóvta a magántulajdont, amihez a cseh Nemzeti Tanácsnak és a cseh kormánynak az államalakulás első heteiben aligha lehetett volna ereje. Később az is ismeretessé vált, hogy a csehországi német nagytőkések gazdasági szempontból valójában előnyösnek ítélték, hogy a továbbiak során ne a legyőzött — a vesztes háború eredményeként nehéz terhekkel sújtott — osztrák, hanem a győztes — az antant által politikailag-gazdaságilag egyaránt támogatott és előnyben részesített — csehszlovák államhoz tartozzanak.)

Az államforma kérdését az ideiglenes nemzetgyűlés eleinte nyitva hagyta, mert a többséget alkotó polgári pártok kezdetben még a Monarchia fenntartása mellett voltak. A német szövetség felmondását követően azonban a nemzeti irányzat pártjai is a Habsburgok ellen fordultak, és elfogadták a szociáldemokrata álláspontot, miszerint is — tekintettel a forradalmi közhangulatra — a köztársaság létrehozása elől kitérni nem lehet.

(A Legfelsőbb Hadvezetőség a köztársasági hangulat ellensúlyozására október 29-én, távirati úton felhívással fordult a hadsereghez: foglaljon állást a Monarchia mellett. Egyes csapattesteknél e felszólításnak eleget téve szavazást rendeltek el, nyilatkozzanak a katonák szavazócédulák leadásával: a köztársaságot vagy a dinasztiát kívánják-e? E különös eljárás a Habsburgok trónját nem mentette meg, a hadsereg felbomlását viszont — és ez aligha vonható kétségbe — meggyorsította.)

A munkások Bécsben — október 30-án — sztrájkba léptek, és tüntetők ezrei vonultak fel a tartománygyűlés székháza elé, ahol az ideiglenes nemzetgyűlés ülésezett. A köztársaságot a nemzetgyűlés formailag október 30-án sem proklamálta. Ténylegesen azonban a köztársasági államforma mellett foglalt állást azzal, hogy az új, ideiglenes alkotmányban — melyet ezen a napon fogadtak el — az uralkodó számára jogokat, hatásköröket semmilyen formában sem biztosított. A kormányzó és végrehajtó hatalmat október 30-tól kezdve hivatalosan is a nemzetgyűlés végrehajtó bizottsága, a 20 tagú „Német-Osztrák Államtanács” gyakorolta.

Az ideiglenes nemzetgyűlést, az óvatos mérséklet szelleme hatotta át. Nem hirdetett egyelőre messzemenő reformokat; ellenkezőleg leszögezte, és ezt az ideig-

lenes alkotmány írásban is rögzítette, hogy Ausztria régi törvényei egyelőre érvényben maradnak. A szociális átalakulás határozott, radikális programja helyett a szociáldemokrata párt is inkább nacionalista „kiutat” javasolt, és ez utóbbi vonatkozásban együtt haladt a „nemzeti” irányzat pártjaival. Azt hirdette, hogy az új osztrák állam életképtelen, a háborús katasztrófából fakadó nehézségek a Németországhoz való csatlakozás (Anschluss) útján oldhatók meg.

A Monarchia felbomlásának és részekre hullásának folyamatát vizsgálva a Lajtán túli területeken, helyes e folyamat alábbi *sajátos vonásaira* rámutatni:

A felbomlás, az új, önálló államok kialakulása mindenütt viszonylag békés úton, a központi hatalom számottevő ellenállása nélkül ment végbe. Ennek oka alapvetően abban rejlett, hogy a hevesen fellángoló tömegmozgalmaktól való félelem, a forradalom veszélye, mely a nagy október eszméinek kisugárzása, Szovjet-Oroszország közelsége folytán nagyon is reális veszélynek látszott, a nemzeti burzsoáziát és a központi hatalom szerveit az egymás elleni harc helyett — együttműködésre szorította. A császári hatalom a hadsereg bomlása következtében jelentős fegyveres erővel nem rendelkezett, és úgy vélte, hogy az adott helyzetben az antant jóindulatát és a dinasztia valamilyen formában való átmentését, erőszak alkalmazása helyett, inkább békés eszközökkel, engedményekkel, az együttműködés útjának és módjának keresésével biztosíthatja.

A Monarchia helyén kialakuló új államokban a hatalmat mindenütt a nemzeti burzsoázia ragadta magához. A burzsoázia tömegbázisának kiszélesítése érdekében jól bevált eszközként alkalmazta a féktelen nacionalista demagógiát, a nacionalista vágyak felszításának, a nemzeti ellentétek kiélezésének politikáját. A burzsoázia reformokat és a nemzeti törekvések maximális kielégítését ígérve biztosította a kapitalizmus fennmaradását, mentette át és erősítette meg gazdasági-politikai pozícióit. Vezető szerepének kialakulását és megerősödését elősegítette a szociáldemokrata pártok zömének megalkuvó magatartása.

Abban, hogy a szocialista átalakulásért, a munkás—paraszt hatalomért küzdő forradalmi mozgalmak a burzsoázia ellenállásával megbirkózni nem tudtak, jelentős szerepet játszott a forradalmi marxista pártok hiánya. A reformista és centrista vezetés a szociáldemokrata pártok szervezeti keretein belül fellépő baloldal tevékenységének kibontakozását akadályozta, megghiúsította.

Az új, önálló államok kialakulása során a nemzeti burzsoázia az antant katonai, politikai-gazdasági segítségére is támaszkodhatott (román királyi csapatok behívása Bukovinába, szerb, francia, olasz és amerikai haderő megjelenése a délszláv területeken, a Franciaországban és Olaszországban kiképzett cseh és lengyel alakulatok hazairányítása. Hadianyag szállítása, kiképző tisztek kiküldése, antantmissziók megjelenése. Gazdasági-pénzügyi segítség nyújtása a győztes országoknak és Ausztriának stb.).

A segítség az antant részéről egyben természetesen azzal a céllal történt, hogy a továbbiak során az újonnan kialakuló államok az antant kelet-európai politikájának engedelmes eszközeivé váljanak.

A politikai helyzet alakulása Magyarországon

„*Súlyos helyzet a bolgár-macedon harctéren*”

A Balkánon bekövetkezett nem éppen kedvező fordulatról az első híradás szeptember 27-én — vagyis közel két héttel az antant támadásának megindulása

után — jelent meg a budapesti napilapokban. A Magyar Távirati Iroda e napon közzétett szűkszavú híradásából az olvasók megtudhatták, hogy az antant csapatok szeptember 14-én „benyomták a bolgár frontot” és az áttörést ezt követően „fokozni tudták”. A jelentés megállapította: „A nehéz terep és a rossz utak miatt a visszavonulás alkalmával a bolgár csapatoknak úgy hadianyagban mint foglyokban jelentékeny veszteségük volt. A bolgárok visszavonulása még mindig tart. Az osztrák-magyar csapatok segítő közbelépése a rossz közlekedési viszonyok folytán rendkívül nagy nehézségekbe ütközött. A macedón harctérnek ezek az eseményei az Albániában levő osztrák-magyar csapatok katonai helyzetére nem maradhatnak hatás nélkül. A parancsnokságnak az adott helyzetben le kell vonnia a következményeket, nehogy ottani állásaink veszélybe kerüljenek.”

Miután a bolgár fegyverszüneti tárgyalások ekkor már folyamatban voltak és Bulgária kiugrása a háborúból minden pillanatban bekövetkezhetett, a Bécsből keltezett jelentés a közvéleményt erre is megpróbálta felkészíteni: „A katonai helyzetnek a Balkánon való ezen fejleményei nem zárják ki annak a lehetőségét, hogy ezen eseményeknek politikai következményei is lesznek”.

Szeptember 28-án az újságok nagy betűkkel közölték az első oldalon: „Bulgária kilépett a központi hatalmak szövetségéből. A bolgár kormány a király és a nép akaratából fegyverszünetet kért az entente-től és békeajánlatot tett”.

A riasztó hírek a hátszínre kizökkentették viszonylagos nyugalomból. Budapesten egyszerre mindenki ismét újságot olvasott: a villamosokon, az utcákon állva vagy menetközben. „A fehér újságpapírok úgy rebentek a levegőbe” — írta találón az egykorú tudósítás — „mint viharok előtt a sirályok.”

Az izgatott hangulat 28-án az esti órákban csak fokozódott. Wekerle, aki a 27-i koronatanácsot követően érkezett vissza Budapestre, egy nyugtalanul várt sajtóértekezleten leplezetlenül tárta fel a helyzet reménytelen voltát. Bejelentéseiből, az újságírók kérdéseire adott cinikus válaszaiból a jelenlévők megérthették: itt a háború dicstelen vége, és magukban azon gondolkozhattak, túl fogja-e vagon élni a vereséget a történelemért felelős rendszer.

A tőzsde szeptember utolsó napjaiban folbolydult méhkaszhoz volt hasonló. Az áresést minimális árfolyamok bevezetésével, majd a tőzsde átmeneti bezárásával sem lehetett megállítani. Wekerle újabb — korábbi kijelentéseit kimagyarázó nyilatkozata, mely 30-án jelent meg a lapokban, mitsem javított a helyzeten. A megnyugtató közlés: „...frontunk biztosítása érdekében a szükséges intézkedéseket megtettük... védelmi vonalunk minden irányban teljesen biztosítottak tekinthető” — senkit sem nyugtatott meg.

Kormányzati válság

A szeptember végi fordulat mozgásba hozta a politikai életet és új helyzetet teremtett a Munkapárt és a mérsékelt ellenzék, a magyar uralkodó osztályok két irányzatának eldöntetlen kötélhúzásában.

1918 nyarán úgy látszott, hogy a több mint egy éve hatalmon levő és állandóan átalakuló kisebbségi kormány további jobbratolódása várható. A júniusi osztrájkot és a piavei kudarcot követő szélső idején Wekerle erősen megfogyatkozott „67-es alkotmánypártja” — melynek ekkor már Apponyi, Andrássy és Vázsonyi is hátat fordított — a német offenzíva megtorpanása ellenére továbbra is a Munkapárttal tárgyalt: fuzióról, munkapárti miniszterek kinevezéséről. Egyes kőszai hírek egyenesen Tisza visszatéréséről, újabb miniszterelnökségéről

tudtak. A közelgő összeomlás légkörében e tervezetések kivihetlensége nyilvánvalóvá vált. Október elején Tisza újra a „nemzeti koncentráció” tervét hangoztatta, a jobboldal és a Wekerle-féle Alkotmánypártból kivált, a mérsékelt ellenzék összefogásáért szállt síkra. Engedményként hajlott egyes szerinte kevésbé kompromittált politikusok előtérbe állítására.

IV. Károly október 10-én Wekerlét, a délszláv kérdésben tanúsított ellenállása és kétszínű magatartása miatt lemondásra szólította fel.

Az így kirobbant kormányválságot sorozatos kihallgatások és tárgyalások követték, de a végtelenbe nyúló tanácskozások eredményt nem hoztak. Tisza úgy érezve, hogy a parlamenti többség birtokában az irányítást még kezében tartja, hajthatatlan maradt a választójog, a demokratikus reformok kérdésében és csupán egyetlen engedményre, Andrassy korábban ellenzett közös külügyminiszteri kinevezésének elfogadására volt hajlandó. A mérsékelt ellenzék ilyen körülmények között a Munkapárttal való terhesnek érzett együttműködést elutasította, az uralkodó viszont nem mert új kormányt kinevezni a Munkapárt ellenére.

Az október közepéig húzódó tárgyalások és tervezetések végeredményeként Wekerle végül is a helyén maradt, ami nem a válság megoldását, csupán annak elodázását jelentette. A kormány maradása egyrészt a hatalmon levők merevségét, a reformokkal, a változtatással szembeni ellenállás nagyságát tükrözte, másrészt jól mutatta a holtponthoz, mely az uralkodó körök eltérő, egymást kölcsönösen akadályozó és semlegesítő törekvései nyomán alakult ki.

A válság magva ugyanakkor nemcsak a visszakoizó Munkapárt ellenállásában rejlett, hanem sokkal inkább abban — bár ezt az érdekeltek nem kívánták tudomásul venni —, hogy ezekben a napokban az úgynevezett „balközép”, Andrassy és liberális színezetű támogatói sem voltak már alkalmasak egy bolgár, német vagy ehhez hasonló politikai fordulat végrehajtására.

A másfél év óta tartó politikai huzavona eredményeként — az október eleji kormányválság ennek csak egy újabb állomását jelentette — a tömegek nemcsak Tiszából, a reformokat ellenző és elgáncsoló Munkapártból, hanem az őt felváltó mérsékelt ellenzék kormányzásából is nagy mérvben kiábrándultak. Amit az 1917 óta hatalmon levő kisebbségi kormányok tevékenységéből a tömegek érzékeltek — Wekerle hazug ígéretei, Andrassy és Apponyi tehetetlensége, Vázsonyi „eltaposást” és Sztérényi „legázolást” ígérő kijelentései — az nem a szenvedélyek levezetését — ellenkezőleg a türelmetlenség, a gyűlölet növekedését, a bizalmatlanság erősödését szolgálta.

A közelgő katasztrófa előszele a valóban nem kompromittált embereket sodorta az előtérbe. A figyelem az ellenzék baloldali csoportjai felé fordult.

Károlyi Mihály és a „Függetlenségi-48-as párt”

Az ellenzék balszárnyának élén kiemelkedő politikai egyéniségként Károlyi Mihály állt. Károlyit a parlamentben néhány hagyományosan osztrák-ellenes kerületben megválasztott képviselő támogatta. E képviselők (nagy- és középbirtokosok, ügyvédek, újságírók, köztisztviselők) 1916 nyarán szakítottak az Egyesült Függetlenségi Párttal és új pártot alakítottak. Az új párt (hivatalosan: Függetlenségi és 48-as Párt, népszerűen: Károlyi-párt), híven a függetlenségi baloldal hagyományaihoz, nagyobb önállóságért (perszonális unió, nemzeti hadsereg, önálló vámterület, önálló jegybank), demokratikus reformokért (általános választói jog, titkos szavazás, a sajtó, a gyülekezés és egyesülés szabadsága) és szociális

intézkedésekért (népjóléti intézmények felkarolása, az egészségtelen földbirtok-elosztás orvoslása) szállt síkra. Követelte — és ez programjának fontos részét, alkotta — a háború befejezését, „a területi integritást megóvó” béke mielőbbi megkötését.

Károlyi papíron e kicsiny, jelentéktelennek látszó pártnak, — egy alig 20 képviselőt számláló parlamenti csoportnak — volt a vezetője. Fellépésének súlyát, programjának hatóerejét azonban nem a nyolc év előtt megválasztott parlament belső erőviszonyai határozták meg.

Károlyit nemcsak saját pártjához, hanem a radikális értelmiséghez és a szociáldemokrata párt egyes vezetőihez is szoros kapcsolatok fűzték. E kapcsolatok 1917 tavaszán a Választójogi Blokk megalakulásakor szervezeti keretet is kaptak és a baráti szálak akkor sem szakadtak meg, amikor később, 1918 elején — a Vázsonyival való szakítás következtében — e pártszövetség felbomlott.

A júniusi sztrájk idején Károlyi a sztrájkoló munkások mellé állt. Egyidejűleg, nem törődve a jobboldal támadásaival és intrikáival, fellépett a német szövetség „elmélyítése” ellen. Szeptember 8-án nyílt levélben fordult ceglédi választóihoz. A nyílt levél feltűnést keltő formában, élesen támadta Tisza győzelmes békére uszító, a megegyezés keresését megalkuvásnak bélyegző álláspontját. Szeptember 16-án Károlyi az üdvözlésére érkező ceglédi küldöttséghez intézett beszédében Burián békejegyzékét bírálta. Semmitmondó, eleve kudarcra ítélt jegyzékek helyett Wilson 14 pontjának elfogadását javasolta, konkrét békeajánlatot sürgetett.

A bolgár front összeomlásának híre Erdélyben érte apósának, Andrassy Gyulának dubrini birtokán. A riasztó hírekről értesülve azonnal megszakította pihenőjét, és az első vonattal Budapestre utazott.

„Béke, demokrácia, függetlenség”. A pályaudvaron e jelszavakban foglalta össze programját az üdvözlésére megjelent küldöttség előtt.

Béke alatt Károlyi nem egyszerűen egy megegyezéses békét értett, melyhez a német szövetséggel való szakítás, új antant-barát orientáció egyengetné az utat, hanem a pacifista célkitűzések megvalósulását is: tartós békét, további háborúk elkerülését.

A demokrácia követelése nemcsak demokratikus reformokat jelentett, hanem mind nagyobb hangsúllyal: gyökeres rendszerváltozást.

A függetlenség követelése, a perszonálunió megvalósulása, állásfoglalás volt egyben a Monarchia föderatív átszervezése mellett.

A kormányválság kirobbanásakor Károlyi olyan új kormányért szállt síkra, mely nem kompromittált ellenzékiekből állna, és amelyben helyet foglalnának a parlamentben nem képviselt pártok képviselői is.

Wekerle lemondása után a király Károlyit is fogadta, aki a kihallgatáson e tervet terjesztette elő, azzal indokolva elgondolását, hogy az antant „sokkal keményebb feltételeket fog szabni, ha nálunk azok próbálnak maradni az ügyek élén, akik az antant ellenes politikáért felelősek”.

Károlyi az általa javasolt új kormányban helyet kívánt biztosítani a nemzeti pártok képviselőinek is. Október elején több ízben találkozott és tárgyalt szlovák, román és szerb politikusokkal. Úgy vélte, hogy a nemzeti vezetőik engedményekkel, egy liberálisabb szellemű nemzetiségi politikával megnyerhetőek lesznek, célkitűzéseit támogatni fogják.

Október 15-én a magyar delegáció utoljára ülésező külügyi albizottságában a Monarchiát tette felelőssé a háború kirobbantásáért. Szenvedélyes hangú felszólalása hevesen támadta a németbarát vezetőket, szemükre vetve, hogy nem ragad-

ták meg kellő időben a háborúból kivezető, ismételten kínálkozó lehetőségeket. „A háborút Önök miatt elvesztettük — mondotta — s ha Önök itt lesznek, elveszítjük a békét is... Pusztuljanak a helyükről, hogy a nép maga tárgyaljon a maga sorsának intézéséről, békéjéről, jövőjéről, függetlenségéről, szabadságról.”

Károlyi népszerűsége — bátor és határozott fellépésének következményeként — napról-napra növekedőben volt. Követelései: a háború gyors befejezése, tartós béke, a vezetők felelősségre vonása, függetlenség, szabadság, népjogok — a háborútól megundorodott tömegek vágyainak adtak hangot.

Egyre nőtt azoknak a száma, akik úgy vélték, hogy Magyarország egy rendszerváltozás esetén a veszített háborúból súlyosabb következmények nélkül kerülhet ki. Károlyi egyes kijelentései — így annak ismételt hangoztatása, hogy Wilson 14 pontja nem mond ellent az ország területi integritásának — erősítették a megalapozatlan reményt, hogy Magyarország önállóvá válása egyben a soknemzetiségű Magyarország fennmaradását jelenti.

A Károlyi-párt nacionalizmussal átszőtt pacifista programja a bajba jutott rendszer megváltoztatására, gyökeres átalakítására, de egyben átmentésére is irányult. Az uralkodó körök e programot ennek ellenére elutasították. Nemcsak Tisza és a Munkapárt vonult fel Károlyi ellen. A függetlenségi baloldal radikalizmusát veszélyesnek ítélte a mérsékelt ellenzék is.

A polgári radikálisok

A Károlyit támogató ellenzékéről szólva foglalkoznunk kell a polgári radikálisokkal is, akik 1918 őszén meglepő, a vezetőket is zavarba ejtő gyorsasággal kerültek az események élvonalába.

A radikálisoknak a század első éveiben induló szervezkedése 1914-ben, a világháború kitörését közvetlenül megelőző hónapokban jutott el a pártalakulásig. Jászi Oszkár, a párt elnöke ekkor, az alakuló gyűlésen a földreformot, a nemzetiségi kérdés megoldását és az állami népoktatást jelölte meg a párt három legfontosabb követeléseként. A pártalakuláskor részletesen kidolgozott program (mely a közsabadságok megerősítésére, a gazdasági erőik fejlesztésére, a nemzetiségi kérdés megoldására, az ország függetlenségének biztosítására és a béke megőrzésére a javaslatok hosszú sorát terjesztette elő) a háború éveiben is érvényben maradt. A párt 1918 tavaszán és nyarán nyilvánosságra hozott követelései a korábbi elgondolásokhoz képest csak annyiban mutattak jelentősebb változást, hogy bennük az eredeti védvamos irányzattal szemben most „a pacifista és szabadkereskedelmi külpolitika” melletti állásfoglalás jutott érvényre. A háború végén közzétett 12 pontos program úgy vélte, hogy ez „a népek között levő gazdasági és politikai válaszfalak kiküszöbölésével, az európai kultúrához tartozó államok szövetségi rendszerének megteremtésével, általános lefegyverzés, valamint annexió és hadikárpótlás nélküli béke alapján” lesz megvalósítható.

A polgári radikálisok körében kezdettől fogva három irányzat volt kitapintható; a pártban ennek megfelelően három csoport alakult ki. Egy liberális, egy a marxizmushoz közel álló és egy magát „szabad szocialistának” nevező csoport, mely a kettő között foglalt helyet. A „liberálisok” hajlandók voltak a „feudalizmus” (nagybirtok, egyház) ellen fellépni, de hallani sem akartak a mozgótöke elleni harcról. A „marxisták”-hoz — vezetőjük Szende Pál — olyan intellektüellek tartoztak, akik a polgárság forradalmasítását tekintették feladatuknak és a Szociáldemokrata Párthoz való csatlakozást erre, valamint taktikai, erkölcsi okokra

hivatkozva vetették el. A „szabad szocialisták”, élükön Jászi Oszkárral, a szociáldemokraták számos követelését magukévá tették, a marxizmus alapvető tételeit azonban (így az osztályharc elméletét) elutasították.

Az Országos Polgári Radikális Párt, mely a városi kispolgári, alkalmazotti, értelmiségi rétegeknek egy viszonylag szűk körét tömörítette, nem képviselt jelentős szervezeti erőt. A szervezeti gyengeség oka nemcsak abban rejlett, hogy a pártalakulást követően meginduló háború a nagyobb arányú szervező munka elé kétségkívül akadályokat gördített. Szerepet játszott ebben a párt belső megosztottsága, továbbá az, hogy a vezetők inkább az íráshoz, a tanításhoz értettek, és eszméik propagálását tekintették tudatosan is alapvető feladatuknak.

A párt elnöke, Jászi Oszkár a nemzetiségi kérdés szakértőjének számított. Amennyiben azt kívánjuk vizsgálni, hogyan vélekedett Jászi és a Radikális Párt a háború utolsó esztendejében a nemzetiségi kérdéstről, úgy egyrészt arra a vitára kell utalnunk, mely 1918 nyarán a „Huszadik Század” hasábjain bontakozott ki, másrészt Jászinak a „Monarchia jövője” című könyvével kell foglalkoznunk, mely október elején látott napvilágot.

A radikálisok folyóiratában, a Huszadik Században kibontakozó vita Réz Mihálynak, a Munkapárt ideológusának e kérdéskört elemző tanulmányával foglalkozott. A vita keretében — melyhez többen hozzászóltak — Jászi azzal vetette el Réz Mihály nemzeti öncélúságot hirdető uralmi elméletét (a történelem faji küzdelmek sorozata, az ellentétek megoldásának egyedüli eszköze az erőszak), hogy e teória tudománytalan és az emberiség rendeltetésének sivár felfogását tükrözi. Jászi — ellentétben Réz Mihály nézeteivel — a történelmet „óriási asszimilációs, nivelláló és demokratizáló folyamatként” jellemezte, melynek értelme „egyre szélesebbkörű civilizációs és kooperatív egységek létrehozása”.

A „Monarchia jövője”, mely 1918 elején íródott, de előnyére nem váló kérésrel csak 1918 őszén jelent meg, Jászinak a Monarchián belüli nemzetiségi kérdés gyakorlati megoldására vonatkozó elképzeléseit körvonalazta. Az itt kifejtettek szerint a Monarchián belül öt szövetséges (közös ügyekkel egybekapcsolt) nemzetállam alakulna. A még megmaradó nemzetiségi problémák, ezt követően az új államokon belül oldódnának meg, kulturális, közigazgatási autonómia keretében, a nemzeti kisebbségek minden „ésszerű” igényének kielégítésével, egy belső demokratizálódás folyamatában, amit Jászi az egész terv előfeltételének tekintett. Ausztria, Magyarország, Csehország, Lengyelország és a Monarchia délszláv lakosait egyesítő Illyria lett volna az öt szövetséges állam, melyből — a könyv szerint — az „arisztokratikus dualizmus” helyére lépő „demokratikus pentarchia” kialakult volna a további perspektívával, hogy az így létrejövő új államalakulat majd magához vonzza a Balkán országait, például szolgál nemzetföltölti államok létrehozásához, végsősoron az egész földkerekségre kiterjedő szövetséges állam megvalósulásához.

Jászi távlatokat nyitó, érvekkel bőségesen alátámasztott elgondolása kétségkívül kiemelkedett a századforduló óta egyre sűrűbben megjelenő hasonló tervezetek sorából.

Legfőbb gyengéje — megírásának és méginkább megjelenésének pillanatában — abban rejlett, hogy a közvetlen gyakorlati kivitel lehetőségét illetően téves feltételezéseken alapult. A radikálisok túlbecsülték egyrészt a liberális, wilsonista erők súlyát és befolyását az Egyesült Államokban és az antant országaiban, túlbecsülték másrészt a Monarchia erejét, életképességét (Jászi a demokratikus konföderációt a Habsburgok jogára alatt, egy alkotmányos királyság keretében vélte megvalósíthatónak), túlbecsülték mindebből következően a megértésen és meg-

egyezősen alapuló békének — vagyis az egész terv alapfeltételének — a lehetőségét is. Jászi tévesen mérte fel az orosz forradalom győzelmének és közelségének várható hatását, elsiklott az osztályharc és az osztályharc éleződéséből eredő, az elkövetkező eseményeket alapvetően meghatározó problémák felett. Nyilván úgy vélte, hogy amennyiben könyvében a „dunai szövetséget” a „germán és orosz malomkő” ellensúlyaként ajánlja, ezzel tervét kívánatossá teszi a forradalomtól féltő és a német hegemoniát elutasító polgárság számára, döntő érveléssel támasztja alá az összetartás szükségességét. A burzsoázia belátására és támogatására számítva, Jászi azonban figyelmen kívül hagyta, hogy a háború elvesztését követő zűrzavar, a forradalom veszélye a nemzetiségi burzsoáziát (a szomszédos országok, a születőben levő új államok vezetőrétegét) nem az addigi elnyomókkal, a korábbi uralkodó nemzetekkel való megegyezésre és megbékélésre, hanem inkább a nemzeti különbségek kiélezésére, a nacionalista vágyak és szenvedélyek felszítására (a könnyebbnek és egyszerűbbnek tűnő lehetőség megragadására) fogja ösztönözni.

A területi elvhez, a történelmi határokhoz való ragaszkodás (a könyv egyik alap gondolata) Magyarország vonatkozásában a magyar nacionalizmusnak tett engedményt jelentett, lehetőséget adott, egyengette az utat a Károlyi-féle 48-as függetlenségi párttal való együttműködés elmélyítéséhez. A területi integritáshoz való ragaszkodás ennyiben reálpolitikai elképzelésnek tűnhetett. Amennyiben azonban Jászi úgy vélte, hogy e megoldás a nemzetiségeket is kielégítheti, hogy „becsületesebb nemzetiségi politika”, „szabad gazdasági és kulturális érintkezés” esetén a szerbeknek, szlovákoknak, románoknak nem lehet komoly okuk „a rájuk nézve is szerfelett kedvező szolidaritás megbolygatására”, úgy nyilván tévesen ítélte meg a fennálló helyzetet.

Amikor „A Monarchia jövője” 1918 októberében megjelent, a párt lapja, a Világ azzal népszerűsítette Jászi elgondolását, hogy Magyarország területi integritását „így lehet és csakis így lehet megvédelmezni”.

Ezzel az érveléssel (mely Jászi könyvéből kétségkívül nem a lényegét állította előtérbe) a radikálisok a forradalmat megelőző hetekben hozzájárultak eszmei befolyásuk növeléséhez, tömegbázisuk kiszélesítéséhez. E siker később, amikor az ígéretek és a hozzájuk tapadó illúziók a való élet tényeivel kerültek szembe, menthetetlenül visszajára fordult. De arra, hogy így lesz, 1918 októberében kevesen gondoltak. A radikálisok napja egyelőre felkelőben volt, erejük, befolyásuk növekedett, szervezetcikbe hosszú politikai aléltság után visszatért az élet. Az utcákon új, — addig ismeretlen színfoltként — megjelentek a párt felhívásai, plakátjai, a taglétszám emelkedett, új szervezetek alakultak.

Október 14-én a régi képviselőház zsúfolásig megtelt üléstermében megnyílt a radikálisok régen esedékes kongresszusa, melyen ismert vezetők: Jászi Oszkár, Szende Pál, Bíró Lajos, Supka Géza, Benedek Marcell szerepeltek előadókként. A tanácskozás három határozati javaslatot fogadott el. Az első új kormányt követelt, a második külpolitikai programot adott, a harmadik a belpolitikai teendőket részletezte.

Egy új, demokratikus, „cselekedeteiben bátor és határozott” kormány mellett a kongresszus azzal az indokolással foglalt állást, hogy csakis egy ilyen kormány „mentheti meg Magyarország területi integritását és kímélheti meg a társadalmat forradalmi konvulzióktól.”.

A külpolitikai programot tartalmazó határozati javaslat azt hangsúlyozta, hogy Magyarország területi integritása „nincs ellentétben sem a nemzetiségek jogos igényeivel, sem a kialakuló államok ésszerű törekvéseivel”.

A sürgős belpolitikai és belgazdasági teendőket 12 pont összegezte. E pontok zömükben a már ismert radikális követeléseket tartalmazták (választójog, sajtószabadság, agrárreform, a kereskedelem és kisipar támogatása, a köz- és magánalkalmazottak helyzetének javítása), de kitértek új elgondolásokra, aktuális feladatokra is (gondoskodás a hazatérő katonákról, a háborús gazdasági intézmények, a központok rendszerének felszámolása, egyszeri nagy vagyonaadó, az egyedárusági helyzetet élvező üzemek államosítása stb.).

A kongresszus a vezető szervek megválasztása során Ady Endrét is a Végrehajtó Bizottság tagjai közé választotta. Ady a kongresszuson — betegségére hivatkozva — nem jelent meg, de a tanácskozás résztvevőit táviratban üdvözölte: „... A feudális és nacionalista bűnöket próbáljuk expiálni. Mentsük meg a magyar népet — hasonlóan minden magyarországi népet. Népek joga, népek szövetezése jöjjön...”

A Magyarországi Szociáldemokrata Párt és a munkásmozgalom baloldali ellenzéke

A reakciós, konzervatív erőkkel szemben felvonuló ellenzék táborában 1918 őszén jelentős szerepet játszott, döntő erőt képviselt a Magyarországi Szociáldemokrata Párt. A szociáldemokraták erejének és befolyásainak növekedését a háború utolsó éveiben jól mutatják a szakszervezeti taglétszám alakulására vonatkozó adatok. A szakszervezeti tagok száma 1916-tól kezdve állandóan és egyre gyorsabb ütemben növekedett. A Szakszervezeti Tanács kimutatása szerint a taglétszám, 1917-ben, a megelőző évi 55 338-ról 215 222-re emelkedett; 1918 végén meghaladta a 700 000-et.

A Szociáldemokrata Párt a háború kérdésében eleinte, a háború kezdeti időszakában honvédó álláspontra helyezkedett, és ebből következően kizárólag a háborús helyzethez igazodó gazdasági, szociálpolitikai reformokért szállt síkra. Később külpolitikai téren eljutott egy megegyezéssel békét sürgető álláspontig; a belpolitikában pedig visszatért a korábbi választójogi politikához, melynek a pártvezetőségben belül a nagy befolyással és tekintéllyel bíró Garami Ernő volt legfőbb képviselője.

1917 júniusában a szociáldemokraták kezdeményezésére alakult meg a Választójogi Blokk; a párt választójogi ígérek fejében támogatta az Esterházy-kormányt, majd jóideig Wekerle koalíciós kabinetjét is.

A cárizmust megdöntő februári forradalmat követően — egyidejűleg a német függetlenek fellépésével — a magyar párton belül is kitapinthatóvá vált egy centrista irányzat, melynek leginkább a kitűnő szónoki képességekkel rendelkező Kunfi Zsigmond lett a hangadója.

A választójogi harc során Garami Vázsonyhoz, a mérsékelt ellenzékhez közeledett. Kunfi ugyanakkor a radikális ellenzékkel való szövetség útját egyengette. Bár az 1918 februári rendkívüli pártkongresszus a polgári pártokkal fennálló „formális és szervezeti kapcsolatok felbontása” mellett foglalt állást, a Vázsonyhoz, vagyis a mérsékelt ellenzékhez és a Károlyihoz, vagyis az ellenzék bal szárnyához vezető szálak ezt követően sem szakadtak meg.

Az Októberi Forradalom erőt adott a párton belüli régi baloldali ellenzék szervezkedésének (Szántó Béla, Vágó Béla) és ösztönzést jelentett új baloldali irányzatok kialakulásához. A régi baloldal mellett 1918 elején kirajzolódtak egy új baloldal körvonalai (Landler Jenő, Hamburger Jenő, Nyisztor György, Varga

Jenő). A szakszervezetekbe özönlő új munkás és alkalmazotti rétegek a baloldal bázisát szélesítették, lehetővé tették új szervezetek, szervezeti formák létrehozását (Gyárközi Bizottság). A mozgalmon belüli erőviszonyok alakulására nem maradt hatás nélkül a Forradalmi Szocialisták élehangú agitációja. E csoport tagjai — galileista diákok, ellenzéki munkások — illegális röpirataikban forradalomra, az orosz példa követésére szólítottak. 1918 nyarán és őszén az oroszországi kommunista hadifoglyok kiadványai, a „Kommunista Könyvtár” füzetei, a „Szociális Forradalom” című hetilap is mindinkább ismertté vált Magyarországon. Az oroszországi kommunista szervezet megalakulása, kiadványainak felbukkanása jelentős esemény volt, bármennyire szükséguan is tudósított erről a hivatalos pártajtó.

A választójogi harc, a munkásság 1918 januári, áprilisi és júniusi viharos erejű megmozdulásai ellenére, eredménytelenül végződött. A választójogi ígéretek elsikkadtak, a választójog körüli közel másfél éves huzavonának egy olyan törvény lett a végeredménye, mely szinte mindenben a Munkapárt ízléséhez igazodott. 1918 nyarán, a reakció átmeneti, kétes értékű győzelmét követően annak eredményeként, a mozgalom visszahúzódóban volt, a hátszágban látszat szerint csend uralkodott. A szakszervezetek augusztus végén ülésező kongresszusai gazdasági, szervezeti kérdésekről tárgyaltak. A bizalmi férfiak szeptember 23-ára összehívott nyilvános értekezletén egyetlen napirendi pont szerepelt: „a szociális népelelmezés kérdése”.

A látszólagos csendet a bolgár front összeomlásáról és a Németországban bekövetkezett politikai fordulatról érkező hírek törték meg. Október elején a befelé forduló szakmai-gazdasági vitákat a Szociáldemokrata Párt és a Szakszervezetek vezető köreiből is újra a politikai kérdések taglalása váltotta fel. Mozdulatlanság után egyszerre mozgás, „lázás remegés” jellemezte a helyzetet.

A Népszava október 1-én az „új utakra térő” Németországra hivatkozva, éles hangú vezércikkben Wekerle, Tisza és Burián távozását sürgette, radikális szakítást követelt „az eddigi osztályuralmi rendszerrel”.

A pártlap október 3-án részletesen ismertette az ausztriai német szociáldemokraták békefeltételeit, október 5-én pedig az osztrák-német szociáldemokrata képviselők nyilatkozatát a nemzetek önrendelkezési jogáról, mely többek közt a következőket szögezte le:

„A német munkásság képviselői Ausztriában elismerik Ausztria szláv és román nemzetekének önrendelkezési jogát és ugyanezt a jogot igénylik az Ausztriában élő német nép számára is...”

„Készek vagyunk a cseh és délszláv nép képviselőivel ezen az alapon tárgyalni arról, hogy hogyan lehetne Ausztriát szabad nemzeti közösségek föderációjává átalakítani. Amennyiben a szláv nemzetek képviselői e tárgyalásokat elutasítják... úgy az ausztriai német nép önrendelkezési jogát minden eszközzel érvényesíteni fogja.”

Ez utóbbi állásfoglalást méltatva a Népszava a magyarországi nemzetiségek egyenjogúságáért szállt sikra és azt fejtegette, hogy ezen a területen, „ahol a különböző népek olyan összevisszaságban élnek, mint sehol másutt a világon... a régi szocialista megoldás, a monarchia és a Balkán népeknek hatalmas föderációja” az egyedüli kivezető út. „Minden más megoldás új irrendentákat, új elnyomott és elszakadni vágyó kisebbségeket eredményezne.”

A polgári pártokkal való szövetség kérdésében a pártlap október első napjainban nem foglalt egyértelműen állást. Nemcsak a radikális ellenzék, Károlyi és Jászi, hanem Andrassy és Vázsonyi beszédeit, nyilatkozatait is ismertette. Az idő

előrehaladtával azonban nyilvánvalóvá vált, hogy Vázsonyi aligha versenyezhet Károlyi egyre növekvő népszerűségével. Vázsonyi korábbi, a baloldalt „eltaposással” fenyegető kirohanásai miatt a munkásság szemében kompromittált politikus volt. Nacionalista nézeteit sem lehetett az adott helyzetben összeegyeztetni a nemzetiségi kérdésben kialakuló szociáldemokrata állásfoglalással.

1918 sokatígérő, reményeket gyújtó őszének kezdetén halt meg Szabó Ervin, a századelő munkásmozgalmának kiemelkedő teoretikusa. Az idők változását mutatta, hogy a Népszava, mely néhány hónappal azelőtt egy vita során Szabó Ervint még „légüres térben mozgó szobatudósnak” nevezte, most halála alkalmából tevékenységéről elismerően emlékezett meg, és érdemeit a nagy embereknek kijáró megbecsülés hangján méltatta. Temetése jelentős társadalmi-politikai eseménnyé vált, — jogosan vagy jogtalanul — a Szociáldemokrata Párt és a radikális ellenzék összefogásának útját egyengette. Sírja felett Kunfi Zsigmond és Jászi Oszkár mondott búcsúztatót, a gyászolók sűrű tömegéből kimagaslott Károlyi Mihály nyúlánk alakja.

1918. október 8-án a Népszavában „Magyarország népéhez” címmel kiáltványt jelent meg, mely a legsürgősebb teendőket 10 pontban foglalta össze. Az első pont „az ország összes demokratikus osztályainak” és „valamennyi nemzetnek” küldötteiből álló új kormányt követelt. A második a képviselőház feloszlatását és új országgyűlés összehívását javasolta az általános, egyenlő, titkos, nőkre is kiterjedő választójog alapján. A további pontok az új kormány teendőit részletezték: Béke, az orosz forradalom és Wilson elvei alapján. A közigazgatás teljes demokratizálása. Egyesülési, gyülekezési és szervezkedési szabadság. Mélyreható és gyökeres agrárreform. Az egyéni vezetés alól kinőtt üzemek szocializálása. Igazságos adópolitika. Munkásvédelmi, népjóléti intézkedések, a 8 órás munkaidő bevezetésének előkészítése. A hazatérő katonák, rokkantak, özvegyek, árvák kártalanítása. A nemzetiségi kérdést illetően a kiáltvány egyrészt a nemzeti elnyomás eddigi rendszerének megszüntetése és az anyanyelv korlátlan használata mellett foglalt állást, másrészt kilátásba helyezte az „egyenlőjogú szabad és demokratikus nemzetek szabad szövetségén, föderációján alapuló Magyarország” megeremtését.

Október 13-án, néhány nappal a kiáltvány megjelenése után összeült a párt rendkívüli kongresszusa. Napirendje egyetlen pontból állt: „A béke és Magyarország jövője”. Vagyis tájékoztatás és annak megvitatása, hogy az egyre gyorsuló események sodrában milyen feladatok és tennivalók állnak a párt előtt. A kongresszus összehívásával a pártvezetőség két alapvető cél elérésére törekedett: 1. Megváltoztatni, hatályon kívül helyezni a polgári pártokkal való szövetséget tiltó februári határozatot. 2. A párt politikája mellett határozott egyértelmű állásfoglalásra bírni a nemzetiségi bizottságokat.

A pártgyűlés előadója, Kunfi Zsigmond lendületes beszédében kifejtette: a külső körülmények megdöntötték a fennálló rendszer két külső pillérét: a dualizmust és a német szövetséget, megmaradt azonban még a két belső pillér, a nemzetiségi elnyomás és az osztályelnyomás. Ezek megdöntése a történelmi feladat. Leszögezte, hogy nem állnak a perszonális unió alapján — a királyi hatalom gyengének bizonyult — az államforma kérdését „Magyarország jövőjéről alkotmányozó nemzetgyűlése határozza meg”.

A nemzetiségi kérdéstről szólva azt hangsúlyozta, hogy elismerik a nemzetek önrendelkező jogát annak minden következményével. A párt olyan népeket, amelyek maradni nem akarnak, nem kíván fegyverrel, kényszerrel itt tartani, de reméli, hogy amennyiben Magyarország „egy föderalisztikus, szabad összműködésen alapuló népállam” lesz, úgy az elszakadásra nem fog sor kerülni.

A polgári pártokkal való szövetség kérdésében azzal érvelt a szövetség mellett, hogy erre azért van szükség, mert a munkásság a kitűzött programot egyedül keresztülvinni nem tudja, nem elég erős ahhoz, hogy egymaga vegye át a politikai hatalmat. Az együttműködés tartalmát illetően igyekezett eloszlatni a kételyeket. Nem a mérsékelt ellenzékkel (Vázsonyival) kíván szövetkezni, azokkal akarnak együttthaladni, akik a párt akcióprogramját magukévá teszik.

Kunfi előadói beszéde után a nemzetiségi bizottságok képviselői szólaltak fel, akik ez alkalommal, eltérően az addigi gyakorlattól a kongresszus elnökségében is helyet foglaltak. A román, szlovák, szerb és német szekciók szónokai támogatásukról biztosították a pártot, felszólalásaikból azonban az is világossá vált, hogy ellenzik a polgári pártokkal való szövetség megteremtését célzó határozati javaslatot, mert bizalmatlanok a polgári pártokkal, az úgynevezett „történelmi pártokkal” szemben. „Attól félek” — mondta a román szekció vezetője, utalva a polgári pártokkal való szövetség felújítását célzó javaslatra — „hogya a kongresszus ezt elfogadná, akkor a román nemzetiségűeket nem tudná a párt még anynyira sem magához vonzani, mint amennyire máskülönben tudná”. A Magyarországhoz való tartozás kérdésében a nemzetiségi szekciók kitértek az egyértelmű állásfoglalás elöl. Ennek oka abban rejlett, hogy a szlovák és a román bizottságok jobboldali vezetői a nemzetiségi polgári pártokkal ez időben már szoros kapcsolatot építettek ki. E vezetők, látva az események alakulását, azzal érveltek, hogy amennyiben a magyar munkások a magyar nacionalizmussal, a magyar polgári pártokkal lépnek szövetségre, úgy nekik is jogukban áll hasonló módon eljárni.

A nemzetiségi szónokok után a szakmák, a kerületi és vidéki szervezetek képviselői következtek. E felszólalások is azt mutatták, hogy a munkásság ellen-szenvvel és fenntartásokkal fogadja a polgári pártokkal való szövetkezés gondolatát. A pártvezetőség a betervezett javaslatot ennek ellenére is fenntartotta, de figyelembe véve az értekezlet hangulatát, engedményt tett, elfogadta Landler Jenő módosító indítványát, mely az együttműködést „a párt kiáltványában körvonalazott program” elfogadásához kötötte.

Ezzel a szövegezéssel — mely a lényegen nem változtatott — végül is sikerült a polgári pártokkal való szövetség felbontását kimondó korábbi állásfoglalást hatályon kívül helyezni, megnyílt az út a szövetség felújításához.

A megvalósulás, a végrehajtás útja és módja ugyanakkor továbbra is nyílt kérdés maradt. A határozati javaslat módosított formájában a Károlyi-párttal és a Radikális Párttal való szövetkezésnek kedvezett. Garami és a jobboldal a kongresszuson kísérletet sem tett arra, hogy addigi álláspontját — a mérsékelt ellenzékkel való együttműködés politikáját — igazolni és védelmezni próbálja. Garami hallgatása azonban nem jelentette azt, hogy korábbi elképzelésével gyökeresen szakított volna. A pártvezetőségben és a pártválasztmányban (a kongresszus a határozat végrehajtását e két testületre bízta) a szövetség kérdésében a vélemények eltérőek voltak, és azok, akik ellenezték a polgári baloldallal való összefogást, egyelőre még arra is hivatkozhattak, hogy a Károlyi-párt sem nyilatkozott: magáévá teszi-e fenntartás nélkül az októberi pártprogramot.

A jobboldal hallgatásával és visszahúzóásával szemben a baloldal a kongresszuson nagy erővel jelentkezett, a javaslatok egész sorát terjesztette elő. Az oroszországi fejleményekre hivatkozva és abból kiindulva, hogy Magyarországon is forradalmi helyzet alakult ki, a baloldali ellenzék elégtelennek, kishitűnek ítélte az októberi kiáltványt, úgy vélte: a párt célkitűzései elmaradnak a kedvező körülmények adta lehetőségek mögött. Az ellenzéki javaslatok köztársaságot, munkás-milícia felállítását, önálló proletárpolitikát és annak érdekében a mun-

kástanács megalakítását követelték, állást foglaltak a földosztás, a bankok és az ipari üzemek (elsősorban a nehézipar, bánya, élelem, ruha és építőanyaggyártó üzemek) államosítása mellett.

A polgári pártokkal való szövetség kérdésében az ellenzék rámutatott arra, hogy az „megzavarná a nemzetiségi munkások öntudatát és megszavarná a magyar munkások szociális öntudatát is. „Nem lehet egyszerre két taktikát követni” hangoztatta Pogány József, aki 32 küldött nevében terjesztett elő módosító indítványt. „Nem a nemzetiségi burzsoáziával vagy a területi integritás alapján álló” történelmi pártokkal” kell összefogni, hanem szövetségre kell lépni a szervezetlen munkások százezreivel, a még nem szervezett parasztság millióival, a külföldi munkások tízmillióival, az orosz forradalommal.” Arra kell törekedni, hogy a „Magyarországon élő összes nemzetek proletariátusa vegye át az ország sorsának intézését” jelentette ki Zádor Pál, aki Nyisztor György és mások nevében terjesztette elő az ellenzék követeléseit.

Az októberi pártprogramhoz és a kongresszus határozatához állást foglalt az oroszországi magyar kommunista csoport is, melynek lelke és vezetője Kun Béla volt. (Kun Béla a háború előtt Erdélyben vett részt — kora ifjúságától kezdve — a munkásmozgalomban. 1916-ban az orosz fronton hadifogságba jutva a tomszki hadifogolytáborban szervezte a hadifoglyok forradalmi mozgalmát, és az elsők közt csatlakozott még az októberi forradalom győzelme előtt — a bolsevikokhoz. 1917 végén Pétervárra utazott, ahol személyesen is megismerkedett Leninnel. Az Oroszországi Kommunista Párt magyar csoportjának megalakulása után (március 24.) a szocialista hadifoglyok föderációja is elnökévé választotta. 1918 februárjában a németek ellen harcolt, később a permi fronton. Júniusban részt vett Moszkvában a baloldali eszerek lázadásának leverésében.)

A kommunista hadifoglyok a szociáldemokrata párt célkitűzéseit egyértelműen egészében vetették el, és készek voltak arra, hogy bírálataukból a megfelelő következtetéseket szervezeti téren is levonják. A magyar bolsevikok rámutattak arra, hogy a történelmi fejlődés új jelenségei: az imperializmus, a világháború, a proletárdiktatúra megvalósulása Oroszországban a munkásmozgalom számára gyökeresen új helyzetet teremtettek, napirendre tűzték a szocialista forradalmat, a hatalom megragadásának lehetőségét. A polgári demokrácia célkitűzése ilyen körülmények között már nem a haladás és a felszabadulás útját jelenti, a demokrácia „a fölbomló burzsoá államszervezet megmentésének eszköze a bolsevizmussal, a proletár forradalommal szemben.”

A csoport hetilapja, a Szociális Forradalom ebből az alapállásból kiindulva a szociáldemokrata párt októberi kiáltványát az árulás okmányaként bélyegezte meg, és a Szociáldemokrata Pártot megalkuvással, az uralkodó osztállyal való paktálással, az osztályharc feladásával vádolta.

(A kiáltvány forradalmi harc helyett „az osztályok jogegyenlőségét hirdeti”. A békét „az orosz proletár forradalom és Wilson egymásnak ellentmondó elvei alapján” kívánja megkötni. A lefegyverzés mellett foglalva állást, megelégedik az általános népfelfegyverzéssel. Nem említi a proletariátus nemzetközi egységét, de sikraszáll a burzsoá államok békés együttműködéséért. Alkotmányozó nemzetgyűlést javasol és nem a munkások és földtelen parasztok Tanácsköztársaságát. Kimarad a háborús vagyonok elkobzásának követelése — a magántulajdon eltörléséről nem is beszélve. A kiáltvány agrárreformot javasol és nem a föld köztulajdonba vételét. Nincs szó szekularizációról, az egyházi iskolák államosításáról. A 8 órás munkanapot a felhívás csak előkészíteni kívánja, progresszív jövedelmi adó helyett igazságos adópolitikát ajánl.)

A kiáltvány tíz pontja nemcsak lecsúszás az osztályharc alapjáról, nemcsak a kínálkozó forradalmi lehetőség elmulasztása, hanem megtagadása a párt átmeneti programjának is, melyben az általános népfelfegyverzés és az egyházi birtok elkobzásának követelése félreérthetetlenül megtalálható.)

A Szociális Forradalom éles bírálata, mai szemmel nézve, előreszaladásnak tűnhet, hisz nem egy vonatkozásban már a szocialista forradalom célkitűzéseit kérte számon a Szociáldemokrata Párttól, holott Magyarországon egyelőre a demokratikus forradalom volt napirenden és a Szociáldemokrata Párt egyes vezetői legszívesebben ez elől a demokratikus forradalom feladatai elől is kitértek volna.

Nem kétséges, a forradalmi lázban égő Oroszországból szemlélve az eseményeket (egy esztendővel a polgári demokratikus rendszer megdöntése és a minden nehézséggel dacoló szocialista forradalom győzelme után) egy és más könnyebbnek és egyszerűbbnek tűnhetett, mint amilyen a valóságban volt. De ahhoz sem férhet kétség, hogy a forradalmi légkör, a nagyobb távlat olyan összefüggések és lehetőségek felismerését is lehetővé tette, melyek éppen közelről voltak nehezen láthatók, melyeket éppen a magyarországi események sűrűjébe gabalyodva lehetett nehezebben felismerni.

A független Magyarország jelszavával kapcsolatban a Szociális Forradalom terjedelmes cikkben fejtette ki, hogy e követelés a polgári pártok terveiben nem jelent mást, mint azt, hogy a „germán imperialista szövetség Magyarországa helyett” létrejön „az ellenforradalmi antant rokonszenv Magyarországá”.

A Monarchia széthullásával foglalkozva a lap a nemzeti szétdarabolás ellen foglalt állást, mely az adott helyzetben „látható törekvése és érdeke a nemzeti burzsoáziáknak”, de nem érdeke a kizsákmányoltak és elnyomottak tömegeinek, bármely nemzethez tartozzanak is”. Miután e tömegek még „a kispolgársággal szervezett szociálpatrióták befolyása alatt állnak”, e folyamatot megakadályozni nem lehet. De a nemzeti burzsoá államok ilyen módon való megalakulásával, a Monarchia nemzeti burzsoá-demokratikus forradalmának befejeződésével párhuzamosan halad a Monarchia proletariátusának forradalma; rövidesen bekövetkezik „a forradalmi folyamat újabb állomása, amikor a magyar, a cseh, a délszláv, a román, a német proletariátus forradalmi tömegei mondják ki fegyverrel támogatott akaratukat... nem demokratikus (burzsoá) nemzeti önállóság, hanem munkások és parasztok forradalmi diktatúrája, nem Népek Szövetsége, hanem szövetségben egyesült tanácsköztársaságok.

A szociáldemokrata párt elleni éles kritikából világosan következett egy új párt létrehozásának szükségessége. Ennek előkészítéseként az „OKP külföldi nyelvcsoportjainak magyarországi tagjai” október 24-én gyűlést tartottak Moszkvában. (A nevezetes gyűlésre a Dresden szálló egyik második emeleti helyiségében került sor; ahol ezidőben a magyarországi kommunista csoport központja volt.)

Kun Béla, az értekezlet előadója többek között a következőket mondta: a Szociáldemokrata Párt „letért arról az útról, amelyen a szocializmus megvalósítása elérhető volna... fel kell hogy merüljön ennek következtében... a kommunista pártalakítás kérdése. Semmiféle forradalmi rajongás nem vezet engem itt. Nem hiszem azt, hogy holnap már a kezünkben lesz a hatalom, de hiszem, hogy a magyarországi proletariátus el fogja foglalni a hatalmat. S erre nekünk elő kell készülnünk...”

Az értekezleten megjelent magyar, német, román, délszláv, cseh és szlovák kommunisták kiáltvánnyal fordultak „Magyarország dolgozó népéhez”. Vázolva a fennálló forradalmi helyzetet, rámutatva a Szociáldemokrata Párt megalkuvá-

sára, fegyveres felkelésre, az államhatalom megragadására szólították a munkásokat, a katonákat, a földműves szegényeket. „Kössétek meg ti a békét, a veletek szemben levő, lövészárkokban sínylődő munkástestvéreitekkel. Hagyjátok ott a lövészárkokat, a megszállt területeket, térjetez haza fegyvereitekkel. Kössétek meg a dolgozók testvéri szövetségét, melyet nem bonthat szét a világ hatalmasainak rablőhaborúja” — volt olvasható a felhívásban, mely a legközelebbi feladatokat 10 pontba foglalta össze és amelyen első ízben szerepelt aláírásként „A Komunisták Magyarországi Szövetsége” megjelölés.

Arra a kérdésre, milyen is volt a *hangulat Magyarországon október elején*, igen nehéz pontos választ adni. Nehéz utólagosan megállapítani, mit és mennyit értettek meg az emberek annak idején a királyi kihallgatásokat ecsetelő hírekből, a kongresszusokat ismertető, sűrűn cenzúrázott tudósításokból, hányan vettek részt a jövő lehetőségeit és tennivalóit taglaló szenvedélyes vitákon, hányan jutottak hozzá az Oroszországból származó illegálisan kézről-kézre adott kiadványokhoz.

A rendelkezésre álló adatok arra utalnak, hogy a forradalmi légkör ezekben a hetekben még csak kialakulóban volt, a közhangulat a kétség és a remény, a tennivágyás és a belenyugvás sziklái és zátonyai közt hanyódott.

Szabó Ervin temetésekor, október 2-án Csepelen és egy sor budapesti üzembn 10 percre leállt a munka.

Október 8-án hetvennél több gyárban közel százezren vettek részt a Szociáldemokrata Párt felhívását ismertető gyűléseken.

A Sajtóbizottság tilalmat elrendelő utasításából tudjuk, hogy október 10-én tüntetés volt a Munkapárt központja előtt, mely a székház ablakainak beverésével végződött.

Tüntettek, sztrájkoltak egy-két vidéki városban is, de nagyszabású, az ország egészét átfogó megmozdulásra október első felében még nem került sor.

A polgárság körében a pánikhangulatot a békeajánlat nyilvánosságra kerülése után átmeneti bizakodás váltotta fel. Október 4-ét követően egy időre a tözsde is megnyugodni látszott, az árfolyamok újra emelkedtek.

Az országgyűlés utolsó ülészaka

Az előbbieken vázolt, robbanásig feszült, de a felszínen még nyugodtnak tűnő helyzetben ült össze október 16-án az országgyűlés a kül- és belpolitikai kérdések megvitatására.

A parlament sürgős összehívását a Károlyi párt kezdeményezte, azonnal a bolgár eseményekről érkező hírek vétele után. A kormány és a kormányt támogató pártok azonban — kedvezőtlennek ítélve a körülményeket — nem tartották fontosnak, hogy e követelésnek sürgősen eleget tegyenek.

Hosszas huzavona után a Wekerle-kormány újbóli kinevezését követő és a császári proklamációt megelőző napok végül is alkalmasnak látszottak arra, hogy a kormány az országgyűlésen vitába bocsátkozzék.

Wekerle a régi politikai rutinnak megfelelően úgy vélte, hogy nemzeti—függetlenségi követelések előtérbe állítása a legokosabb politika az adott helyzetben. Úgy gondolta, ezzel lehet kifogni a szelet az ellenzék vitorláiból, ezzel lehet elterelni a figyelmet a megoldatlan szociális kérdésekről, ezzel lehet növelni a király és a fennálló rendszer népszerűségét.

Az, hogy 1918 januárjában egy hasonló manőver — az önálló hadseregbe vonatkozó ígéret bejelentése után — a várt hatás elmaradt, nem szólt e taktika

megismétlése ellen. Wekerle a császári manifesztum kiadása körüli tárgyalások során ugyanis most a perszonálunió bejelentéséhez eszközölte ki az uralkodó jóváhagyását. Tehát nagyobb aduval, a függetlenségi pártok régi jelszavával, a közös ügyek felszámolását ígérve állhatott a képviselők elé.

Az október 16-i ülésen Wekerle azonnal szövegre emelkedett. Bejelentette: miután Ausztria föderatív alapon igyekszik belügyeit rendezni, mellőzhetetlen, hogy „mi is a perszonálunió alapjára helyezkedjünk”. Beszéde további részében a nemzetiségeknek *egyéni* jogot ígért, a horvátoknak kilátásba helyezte a velük 1868-ban kötött kiegyezés revízióját. A végrehajtást illetően hangsúlyozta: nem gondol rohamos, erőszakos szakításra, az átalakulás gondos előkészítést igényel. „Egyesüljünk mindannyian az önálló független Magyarországnak nemcsak kinyilvánításában, hanem megteremtésében” — felszólalását e szavakkal fejezte be.

Wekerle és az őt támogató Munkapárt elgondolása: nacionalista jelszavakkal elébe vágni a forradalomnak, a nemzeti törekvések maximális kielégítését ígérve megnyergelni és levezetni az elégedetlenséget, hasonló volt ahhoz a politikához, amit a nemzeti burzsoázia a Monarchia területén kialakuló új államok létrehozása során mindenütt sikerrel alkalmazott. Amíg azonban a környező területeken többnyire olyanok vállalkoztak e politika megvalósítására, akik addig mindig ellenzékiek voltak és ebből-következően többé-kevésbé tiszta lappal foghattak új feladatok megoldásához, addig Magyarországon olyanok próbáltak az utolsó pillanatban új színben, radikális nemzeti jelszavakkal fellépni, akik erőszakosságukkal, a dolgozók becsapására és kisemmizésére irányuló politikájukkal, ígéreteik sorozatos be nem tartásával a munkások és parasztok szemében már régóta kompromittálva voltak, és akikben az egyszerű emberek — nem alap nélkül — a háború okozóit látták.

A Wekerlét követően felszólaló Károlyi Mihály, jól látva a kormány manőverének nemcsak célját, hanem gyengéjét is, azzal utasította vissza a miniszterelnök közlését, hogy ne olyanok deklarálják a perszonáluniót, akik tegnap még a dualizmus elszánt hívei voltak.

Emlékeztetett arra, hogy Wekerle gyakran tett olyan ígéreteket, amelyeket később nem tartott be. Aggályosnak ítélte a rohamos végrehajtás elleni állásfoglalást, mert a jelen helyzetben nincs idő halogatásra. „A háborút elveszítettük. Most az a fontos, hogy a békét ne veszítsük el” — mondta Károlyi, és felsorolta mindazt, amit egy előnyös béke eléréséhez szükségesnek látott: Új külpolitikai orientáció (szakítás Németországgal, pacifista állásfoglalás) radikális, demokratikus irány a belpolitikában (általános, egyenlő, titkos választójog, demokratikus birtokpolitika). A nemzetiségi kérdés új módon való kezelése („hogy Magyarország területi integritása megóvassék”).

A még harcias hangulatban levő jobboldal Károlyi beszéde alatt kísérletet tett a hangulat megfordítására, a Károlyi körül tömörülő ellenzék megfélemlítésére.

Amikor Károlyi arról beszélt, hogy „ütött a leszámolás órája”, a nemzet a történelemért felelőseket a vádoltak padjára fogja ültetni, a Munkapárt sorából valaki közbeszólt: „Ez entente beszéd”. Károlyi a közbeszólást azzal hárította el, hogy „tessék mondani német beszédet”. Pártjának egyik vezetője, Lovászy Márton azonban nem elégedett meg ennyivel. „Tessék tudomásul venni, hogy entente barátok vagyunk!” — kiáltotta felindultan, és egy másik Károlyi-párti képviselő, Vass János megerősítette: „Azok vagyunk!”

Lovászy közbeszólása nyomán az ülésteremben óriási vihar tört ki. Csak úgy röpködtek a sértő kifejezések és a fenyegetések: „hazaárulók”, „gazembe-

rek”, „megpofozzuk . . .” Az ülést tíz percre felfüggesztették, de a botrányos jelenetek a szünetben is folytatódtak. Lovászy naív és túlonúl nyílt kijelentésével Károlyi sem értett teljesen egyet — „Nem az antant, hanem a demokrácia és a béke barátai voltunk”, írta később visszaemlékezéseiben — de a Károlyipárt akkor az adott légkörben úgy érezte, helytelen lenne magyarázkodni, meghátrálni a Munkapárt fenyegetései előtt.

A jobboldal e jelenet után már-már nyeregben érezte magát. Amikor a Károlyit támogató Fényes László interpellációja során arról beszélt, hogy „a katonaság nem kíván továbbharcolni német érdekekért”, újból kitört a vihar. Szurmay Sándor, honvédelmi miniszter fennsőbbiséggel utasította vissza a „rágalmat”: „Fegyveres erőnk . . . teljesíteni fogja szent esküjéhez híven kötelességét.”

Fokozta a parlamenti vita nyomán támadt izgalmat, hogy az ülésről távozó, autójába szálló Tisza István ellen merényletet próbáltak elkövetni.

A merényletet a Forradalmi Szocialisták csoportja szervezte, abból kiindulva, hogy a háborús politikát megtettesítő Tisza kivégzése cselekvésre fogja ösztönözni a még mozdulatlan tömegeket: „szikra lesz a nagy, a kikerülhetetlen robbanáshoz”.

A merénylet — bár gondosan előkészítették — nem sikerült; a fiatal Lékai János kezében a fegyver a döntő pillanatban csütörtököt mondott. A hatás azonban ennek ellenére sem maradt el. Az újságok az esetről részletesen beszámoltak, megírták, mit mondott Lékai a merénylet után az öt faggató Tiszának, és mit mondott később, a rendőrségi kihallgatás során. („Meg akartam ölni az embert, és vele azt a gondolatot, mely a világ lángbaborításának egyik főokozója”. — „Halálosan beteg vagyok, az életem úgy sem ér sokat.”)

Ilyen előzmények után került sor — a következő napon, október 17-én —, Tisza István felszólalására. Tisza felszólalásától a Munkapárt biztatást, útmutatást várt, a beszéd a hozzáfűzött várakozásnak azonban aligha tett eleget. Tisza hangja ugyan most is nyugodtan és határozottan csengett, mondatai, mint mindig, szabatosak voltak, de a tartalom bizonytalan, híveire nézve kevés jóval biztató.

A perszónálunió kérdésében Tisza nemcsak helyeselt Wekerlének, hanem tovább is ment a miniszterelnök kijelentéseinel; korrigált, határozottabban fogalmazott. „Ennek a perszónálunióknak — mondotta — sem a szavakkal játszásnak, sem félrendsabálynak lennie nem szabad.”

A német szövetség további fenntartását feleslegesnek ítélte. Arra hivatkozott, hogy „ezt a szövetséget a hódító agresszív, autokrata Orosz birodalom törekvései elleni védekezés tette szükségessé”, egy olyan veszély, mely már a múlté, mert a cári birodalom a háború folyamán felbomlott.

Tisza a dualizmust és a német szövetséget illetően megváltoztatta álláspontját. Ugyanakkor más kérdésekben — és itt a belső kohézió fontosságára hivatkozott — megpróbált ragaszkodni korábbi nézeteihez. A nemzetiségi kérdésről kijelentette, hogy messzemenő változtatásra nincs szükség, mert „nem voltunk soha a nemzetiségek elnyomói” és csupán „egy törpe kisebbség” helyezkedik szembe Magyarországon „a nemzeti állam alap gondolatával”. Hasonlóképpen vélekedett az ország demokratizálásáról, a választójog kiterjesztéséről. („Nekünk a demokratizálás alapjára helyezkednünk nem szükséges, mert ezen az alapon vagyunk már régóta.”) De Tisza beszéde során nem ezek, a múltat részben megtagadni, részben megőrizni kívánó kijelentések keltették a legnagyobb feltűnést. A legnagyobb visszhangot az váltotta ki, ami a háború kilátásairól hangzott el. Tisza arról, szószerint idézve a jegyzőkönyvet, a követke-

zőket mondta: „Én nem akarok semmiféle szemfényvesztő játékot űzni a szavakkal. Én elismerem azt, amit gróf Károlyi Mihály t. képviselő úr tegnap mondott, hogy ezt a háborút elvesztettük.”

Ez a bejelentés bombaként hatott. Igaz, Tisza csak megismételte Károlyi szavait, de másképpen hangzott ez egy ellenzéki politikus beszédében, aki erre vonatkozó nézeteit korábban sem rejtette véka alá, és másképpen hangzott ugyanaz annak a vezetőnek a szájából, aki mindaddig győzelmes békéről beszélt, végsőkig való kitartást hirdetett, és a délszlávokkal még szeptember végén is az erő álláspontjáról próbált tárgyalni.

Tisza maga is érezte a felmorajló izgalom és elképedés hatására, hogy talán többet mondott a kelletnél. Szavait azonnal, majd egy későbbi felszólalás során újólag magyarázni és indokolni próbálta. („Elvesztettük nem abban az értelemben, hogy ne tudnánk még tovább is szívós és hősiess védekezést kifejteni . . . elvesztettük abban az értelemben, hogy . . . a háború megnyerésére többé reményünk nem lehet” . . . „Ép oly hibának tartanám én ennek a komoly igazságnak az elpalástolását, mint amilyen hibának tartanám azt, ha ezt olyan pánikszerű, olyan végletes értelemben akarnánk feltüntetni és magyarázni, mint aminővel az nem bír.”)

De a magyarázkodás a lényegen mit sem változtatott. Tisza bejelentése futótűzként terjedt, hatása felmérhetetlen volt. A háború szerencsés kimenetelében még bízó polgári, kispolgári rétegek ekkor értették meg, hogy baj van; a gyanúlanokat Tisza nyilatkozata úgy érte, mint váratlan taglócsapás.

Tisza beszéde után még többen fejtették ki álláspontjukat, de az ülésteremben e felszólalásokra már alig figyeltek. Félig üres padsorok előtt hangzottak el a függetlenségi (Bizony) párthoz tartozó Benedek János lendületesen szárnyaló körmondatai (a nemzet megmentéséről, „az ezeresztendő szép ország területi integritásának megtartásáról”) és: Giesswein Sándor csendesen előadott, végszóként ható kijelentései arról, hogy „. . . mind a 67, mind a 48 elavult fogalmak, hogy . . . a nemzeti eszmének szorosabb kapcsolatba kell jönnie az emberiség eszményével, hogy . . . ameddig a nemzetek öncélnak tekintik magukat, addig ezen tragédiának megisméltődésétől mindig tarthatunk”. (Giesswein a keresztény-szocialisták demokratikus irányzatának volt a hangadója, a háború végéféle Szabó Ervinnel is kapcsolatot tartott.)

Az országgyűlés üléseiről megjelent tudósításokban Tisza és Károlyi párharc mellett némileg háttérbe szorult *a nemzetiségi kérdés, a nemzetiségi pártok állásfoglalása*.

A nemzetiségi pártok mozgása, szervezkedése október elején másodrendű kérdésnek tűnt, az újságok erről alig közöltek valamit — és ha igen, úgy pontatlanul, egyoldalúan tájékoztattak.

A parlamentben a nemzetiségi pártok részéről 40 horvát, 4 román és 2 szlovák képviselő foglalt helyet.

A románok és szlovákok elenyésző száma — az országgyűlés összlétszáma meghaladta a 400-at — önmagában véve is amellet bizonyított, hogy a nemzetiségi kérdés terén — ellentétben Tisza véleményével — távolról sem volt minden rendben.

A horvátok — bár várták őket — az ülészakon már nem vettek részt, ezzel is a kormány tudomására hozva, hogy Magyarországhoz fűződő kapcsolataikat megszüntnek tekintik.

A román nemzeti párt nevében Vajda Sándor szólalt fel. Bejelentette, hogy a román nemzeti párt végrehajtó bizottsága október 12-én Nagyváradon

Mihályi Tivadar elnöklete alatt ülést tartott és deklarációt fogadott el. A kiáltvány, melyet ezután felolvasott, önrendelkezési jogot követelt a magyarországi és erdélyi román nemzet számára, kétségbevonta a magyar kormány és a magyar parlament jogát, hogy a román nemzet nevében szóljon. A románok képviselőjére a jövőben kizárólag a román nemzetgyűlés, illetve annak létrejöttéig a román nemzeti párt végrehajtóbizottsága jogosult.

Wekerlének és Tiszának a helyzetet szépítő kijelentéseivel Vajda vitába szállt, szemükre vetve a közelmúlt sérelmeit („A tömlöcök tele voltak és vannak nemzetiségiekkel” „Nyolc bíróság ítél két év óta . . .” „Százszámra zárják be iskoláinkat.”)

A felolvasott kiáltvány és a hozzáfűzött megjegyzések kétségkívül igen messzire mentek, de azért továbbra is óvatosan megkerülték az elszakadás és a Romániához való csatlakozás kérdését. Vajda a szociális haladás, a demokratikus átalakulás problémáit sem feszegette. E feladatokról úgy vélekedett, hogy először a nemzeti kérdést kell megoldani, „mert csak nemzeti alapon és a nemzet keretén belül lehetséges, hogy a szociális rektifikáció normális irányban fejlődjék”.

A szlovák nemzeti párt nevében Juriga Nándor fejtette ki álláspontját, egy nappal később — október 19-én.

Ő „a magyarországi szlovák nemzet nemzeti tanácsa” nevében olvasott fel nyilatkozatot, mely a románokhoz hasonlóan követelt önrendelkezési jogot a szlovákok számára is. (A szlovák néptörzs letelepedési területén saját állami közösséget kíván alkotni, nem ismeri el a magyar parlament és kormány jogát, hogy magát a szlovák nemzet képviselőjének tekintse; a szlovák nemzetgyűlésen — jelenleg a szlovák nemzeti tanácson kívül — senki sincs feljogosítva, hogy a szlovákok ügyében tárgyaljon.)

Juriga hosszúra nyúló beszédében — a továbbiak során — azt fejtegette, hogy a Károlyi-párttal szemben is bizalmatlan, mert Magyarországra nézve a Károlyi-párt sem fogadja el azokat az elveket, amelyeket a császári kiáltvány Ausztriára vonatkozóan már leszögezett.

Kijelentette, hogy a nemzetiségi kérdést illetően a Károlyi-párttól sincs jobb véleménnyel mint például a Munkapárttól. „E kérdésben az egyik tizenkét a másik egy híján hűsz, és csak a taktikájuk más.”

A szlovák nép történelme során egyformán szenvedett a labancoktól és a kurucoktól. Amikor Trencsén megyébe egyszer a kurucok, máskor a labancok jártak és folyton kérdezték az embereket, mondják meg, hogy kurucok-e vagy labancok, azok végül már azt felelték: „Ne kérdezzétek, hogy mi vagyok, hogy kuruc-e vagy labanc, hanem csak üssetek, mert a szegényt mindig ütötték.”

Juriga ugyanakkor elismerően szólt a polgári radikálisokról, Jászíróról és Bíró Lajosról: „. . . vannak a magyarok közt is kitűnő fejek és meleg szívek, de ezek még ma nem érvényesülnek . . .”

Arra a kérdésre, hogy az általa idézett Szlovák Nemzeti Tanács kiktől áll és hol található — kitérő választ adott, de ennek ellenére sem lehetett kétséges, hogy ő és nem a Munkapárt soraiban helyet foglaló szlovákok adnak hangot az adott helyzetben a szlovák polgári vezetők nézeteinek.

Október 22-e és 23-a, a parlamenti ülésszak utolsó két napja is bővelkedett feltűnést keltő felszólalásokban, izgalmas jelenetekben.

† Október 22-én Károlyi Mihály újra szót kért, sürgette a békét, ha kell, az azonnali különbékét. Szenvedélyes hangon jelentette ki „visszafojtott lázadás hangulata van az országban”. „Cselekednünk kell” és hozzáfűzte: ha a kormány nem cselekszik, „én cselekedni fogok”.

A védekezésbe szorult Tisza hosszabb felszólalás keretében próbálta tisztázni a háború felidézésében játszott szerepét. Részleteket olvasott fel addig nyilvánosságra nem hozott dokumentumokból annak bizonyítására, hogy a Monarchia nem akart háborút, és ő azt személy szerint, legalább is eleinte, határozottan ellenezte. Érvelése — kísérlete a felelősség elhárítására — nem hatott meggyőzően. Nem adott kielégítő választ arra nézve: miért változtatta meg később álláspontját? Elhallgatta, hogy a Monarchia más vezetői kezdetől a háború mellett voltak. Kitért annak a taglalása elől: milyen szerepet játszott a német militarista körök állásfoglalása a háború melletti döntésben, a Szerbiának szóló ultimátum elküldésében.

Tisza fejtegetéseire október 23-án a Károlyi-párthoz tartozó Balla Aladár válaszolt. Beszéde közben az izgalom tetőpontra hágott. Alig mondott el Balla néhány mondatot, a kissé illuminált állapotban levő Meskó Zoltán (függetlenségi képviselő, később a Horthy-korszakban nyilaskeresztes pártot alapított), közbekiáltott: „a Gotterhaltét énekelték Debrecenben!”

Ez utalás volt IV. Károly az napi debreceni látogatására, mellyel kapcsolatban az egyik délutáni napilap hozta a hírt: a katonazenekar a király érkezésekor az osztrák himnuszt játszotta.

Alig csitult el az e körül támadt izgalom (az esetet az ülés felfüggesztése és újra való megnyitása után az elnöki székéből a munkapárti Szász Károly is megbélyegezte) Károlyi táviratot nyújtott át a szónoknak: „Most kaptuk ezt, olvasd fel”. A távirat a fiumei katonai lázadásról tudósított. E bejelentésre új vihar tört ki, újra szünet következett.

A hosszan tartó szünet alatt előbb az ellenzéki képviselők tartottak a kupolacsarnokban rögtönzött gyűlést, majd a pártvezérek ültek össze értekezletre a miniszterelnök szobájában. E tanácskozásokon Andrássy Gyula is részt vett, aki előtte való nap érkezett vissza svájci tárgyalásairól. Az izzó hangulat hatása alatt Andrássy a kormány lemondása mellett foglalt állást, és erre vonatkozó javaslatát Tisza is támogatta. Tisza úgy vélte, hogy jobb, ha az egyre zavarosabbá és kilátástalanabbá váló helyzetben az ellenzék veszi át az ügyek intézését. Bízott abban, hogy a kormány lemondása után pártja támogatásával a vezetést Andrássy, Apponyi magához tudja ragadni, és így elkerülhető lesz a balszárny felülkerekedése. Tisza a mérsékelt ellenzékkel való együttműködés érdekében ekkor már a választójog kiterjesztésébe is hajlandó volt belemenni.

A miniszterelnöki szobában zajló megbeszélés végeredményeként Wekerle végül is elszánta magát a lemondásra. Szándékát az ülésterembe sietve, a türelmetlenül várakozó képviselők megnyugtatóására azonnal be is jelentette. E bejelentéssel, a kormány lemondásával az országgyűlés ülészaka végéhez ért. Mielőtt azonban az elnök az ülést berekeszthette volna, a karzaton összegyűlt ellenzéki újságírók tüntetést rendeztek a cenzúra ellen, harsány hangon a sajtószabadságot éltették.